

JÓZEF WITTLIN

LISTY
DO REDAKTORÓW
„WIADOMOŚCI”

JÓZEF WITTLIN

LISTY
DO REDAKTORÓW
„WIADOMOŚCI”

opracował i przypisami opatrzył

Józef Olejniczak

konsultacja edytorska

Beata Dorosz

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2014

Opracowanie wydawnicze
Ewelina Gajewska

Projekt okładki
Tomasz Jaroszewski

Na okładce wykorzystano *Szkic do portretu Mieczysława Grydzewskiego*
autorstwa Feliksa Topolskiego.

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2014, na podstawie decyzji Nr 0067/FNiTP/H11/80/2011 z dnia 5.12.2011 r.

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

ISBN 978-83-231-3217-2

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2014

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA**

REDAKCJA: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. 56 611 42 95, fax 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl
DYSTRYBUCJA: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax 56 611 42 38
e-mail: books@umk.pl
www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze
Druk: Drukarnia Wydawnictwa Naukowego UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
Oprawa: Drukarnia Abedik Sp. z o.o.
ul. Glinki 84, 85-861 Bydgoszcz

WSTĘP

Informacja o zbiorze

Prezentowany w niniejszym tomie zbiór korespondencji Józefa Wittlina i jego żony Haliny zawiera listy, kartki pocztowe i odręczne notatki pisane przez nich w Nowym Jorku oraz podczas wakacji spędzanych w różnych miejscowościach USA lub od 1962 r. w Europie (Hiszpania, Włochy, Francja, Szwajcaria). Korespondencja była kierowana do redaktorów „Wiadomości”, czasopisma wydawanego od 1945 r. w Londynie: Mieczysława Grydzewskiego (172 listy od 1 czerwca 1945 r. do 30 sierpnia 1968 r.); Michała Chmielowca (42 listy od 20 lutego 1967 r. do 22 lutego 1973 r.); Juliusza Sakowskiego (1 list z 4 lipca 1974 r.) i Stefanii Kossowskiej (22 listy od początku 1969 r. – pierwszy list nie jest datowany – do 3 czerwca 1975 r.). Znajdują się tu także listy Haliny Wittlinowej kierowane do Stefanii Kossowskiej po śmierci pisarza (10 listów od 8 listopada 1975 r. do 4 września 1979 r.). Spośród wszystkich listów 62 były napisane odręcznie – odcyfrowanie z rękopisów trudno czytelnego pisma Józefa Wittlina przysporzyło wiele kłopotów, podobnie jak i wiele odręcznych dopisków i poprawek wykonanych przez autora *Soli ziemi* na listach pisanych na maszynie lub adnotacji poczynionych czerwonym ołówkiem przez Mieczysława Grydzewskiego. Niektóre listy są zniszczone i brakujących fragmentów nie udało się odtworzyć. Zbiór nie jest kompletny, przyczyn najdłuższej przerwy w korespondencji, trwającej od 16 listopada 1958 r. do 1 lutego 1962 r., nie

udało się wyjaśnić, być może jest spowodowana niekompletnością zbioru. A ważny to okres, skoro Wittlin w liście z 16 listopada 1958 r. (nr 91) zapowiada Grydzewskiemu pierwszą od 1940 r. podróż do Europy: „W listopadzie 1958 roku poeta odbył lot samolotem nad Atlantykiem, z Nowego Jorku do Europy. Planowana podróż po Europie objęła trasę Paryż – Florencja – Mediolan – Genewa – Paryż. Efektem jest autobiograficzno-wspomnieniowy esej *Pierwszy lot*”¹ – pisała Ewa Wielgosz².

Prezentowany zbiór listów pochodzi z Archiwum Emigracji Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Układ jest chronologiczny, jako że nie wszystkie listy, kartki pocztowe i notatki były datowane lub zachowały się ze stemplem pocztowym, chronologię ostatecznie ustalił autor opracowania. Siedemnaście listów Wittlina do Grydzewskiego zostało opublikowanych wcześniej w zbiorze opracowanym przez Rafała Habielskiego *Z listów do Mieczysława Grydzewskiego 1946–1966*³, inne są po raz pierwszy opublikowane w niniejszym zbiorze.

Indeksy nazwisk dla wszystkich tomów niniejszej serii ukazały się w formie osobnej publikacji.

Nadawcy: Józef i Halina Wittlinowie

Józef Wittlin urodził się 17 sierpnia 1896 r. w Dmytrowie na Podolu. Studiował filozofię i językoznawstwo na uniwersytecie we Wiedniu. W czasie I wojny światowej służył początkowo w Legionie Wschodnim, później w armii austriackiej. Po wojnie kontynuował studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W okresie międzywojennym pracował jako nauczyciel i kierownik literacki Teatru Miejskiego w Łodzi. Z Haliną Hendelsman oze-

nił się w 1924 r., a w 1932 r. przysłała na świat ich córka Elżbieta. Współpracował z wydawanym w Poznaniu w latach 1917–1922, a redagowanym przez Jerzego Hulewicza dwutygodnikiem „Zdrój”. Od 1927 r. mieszkał w Warszawie i wtedy zapewne zostały nawiązane trwałe przyjaźnie ze środowiskiem skamandrytów (Kazimierzem Wierzyńskim, Antonim Słonimskim, Jarosławem Iwaszkiewiczem, Janem Lechoniem, Julianem Tuwimem i Mieczysławem Grydzewskim) oraz rozpoczęta stała współpraca z „Wiadomościami Literackimi” redagowanymi przez Grydzewskiego. W okresie międzywojennym opublikował: tom wierszy *Hymny* (1920), powieść *Sól ziemi* (1935) oraz zbiory opowiadań i esejów *Wojna, pokój i dusza poety* (1925), *Ze wspomnień byłego pacyfisty* (1929) i *Etapy* (1933). Na wiosnę 1939 r., zmęczony nasilającymi się w Polsce nastrojami antysemickimi, wyjechał do Royaumont we Francji do pensjonatu dla intelektualistów zorganizowanego m.in. przez Gabriela Marcela (nb. w tym samym ośrodku przebywał po powrocie z Argentyny Witold Gombrowicz). Tam zastał go wrzesień 1939 r. Podjął wówczas zakończone powodzeniem starania o wyjazd z Polski żony i córki (historię tych starań, wojenną tułaczkę oraz okoliczności emigracji do USA wspomina córka pisarza Elżbieta Lipton-Wittlin w książce *Z dnia na dzień. Reportaż z modą w tle z czasów zawieruchy*⁴). Do 1941 r. Wittlinowie przebywali we Francji i Portugalii, potem przenieśli się, dzięki staraniom Tomasza Manna i Hermanna Kestena u prezydenta USA Franklina Delano Roosevelta, do Nowego Jorku. W Nowym Jorku Wittlin pracował jako redaktor „Tygodniowego Przeglądu Literackiego Koła Pisarzy z Polski”, współpracował z Polskim Instytutem Naukowym w Ameryce i wydawanym od 1943 r. w Nowym Jorku „Tygodnikiem Polskim”. Na początku

1945 r. nawiązał korespondencję z przebywającym w Londynie Mieczysławem Grydzewskim i rozpoczął w miarę regularną współpracę z wydawanymi tam „Wiadomościami”, będącymi kontynuacją międzywojennych „Wiadomości Literackich”. Publikował też w wydawanym w Paryżu przez Jerzego Giedroycia miesięczniku „Kultura”, a w związanym z „Kulturą” Instytucie Literackim ukazał się jako pierwszy tom *Pism zebranych* zbiór utworów prozatorskich Wittlina *Orfeusz w piekle XX wieku* (1963). Na emigracji opublikował też esej *Mój Lwów* i na nowo opracowany przekład *Odysei* Homera. W 1952 r. poeta nawiązał stałą współpracę z Free Europe i uczestniczył w nadawanych przez tę rozgłośnię dyskusjach literackich (wspólnie m.in. z Janem Lechoniem i Kazimierzem Wierzyńskim), co zaowocowało tym, że w kraju jego twórczość została objęta całkowitym zakazem druku (pierwsza książka – *Poezje* – ukazała się w kraju po śmierci poety w 1978 r.). Dla Free Europe przygotowywał też od 1956 r. autorskie audycje literackie oraz recenzje teatralne, z których część była publikowana w dodatku do „Wiadomości” pt. „Na Antenie”.

Pierwszą wspólną podróż do Europy Halina i Józef Wittlinowie odbyli latem 1962 r. i od tego momentu niemal co roku w Europie spędzali wakacje, co było związane z tym, że w Madrycie mieszkała ich córka. Wittlinowie jeździli do Hiszpanii, Francji, Szwajcarii, ukochanych przez poetę Włoch, odwiedzili też w Londynie ciężko już chorego Grydzewskiego. Samotnie Wittlin odbył do Europy jeszcze jedną podróż – w 1963 r. dzięki staraniom Grydzewskiego uczestniczył w posiedzeniu jury nagrody „Wiadomości”.

Józef Wittlin zmarł po ciężkiej i długotrwałej chorobie (będącej – wg informacji Haliny Wittlinowej – efek-

tem błędnie przez lekarzy rozpoznanej infekcji z czasów I wojny światowej; zob. list nr 245) w Nowym Jorku 28 lutego 1976 r.

**Adresaci: Mieczysław Grydzewski,
Michał Chmielowiec, Stefania Kossowska,
Juliusz Sakowski**

Mieczysław Grydzewski (pierwotnie Mieczysław Grycendler; ur. 27 grudnia 1894 r. w Warszawie, zm. 9 stycznia 1970 r. w Londynie), historyk, felietonista, dziennikarz, redaktor czasopisma „Skamander” oraz tygodnika „Wiadomości Literackie”. W czasie I wojny światowej odbył studia prawnicze na Uniwersytecie Moskiewskim, które kontynuował na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem prof. Marcelego Handelsmana, uzyskując stopień doktora nauk filozoficznych. W czasie wojny polsko-bolszewickiej pracował wraz z Janem Lechońiem i Julianem Tuwimem w Biurze Prasowym Wodza Naczelnego Józefa Piłsudskiego. Był założycielem i jednoosobowym redaktorem pism literackich dwudziestolecia międzywojennego: „Skamander” i „Wiadomości Literackie”. Na łamach tego pierwszego narodziła się grupa literacka o takiej samej nazwie; to drugie pod zmieniającą nazwą („Wiadomości Polskie, Polityczne i Literackie” oraz „Wiadomości”) prowadził nieprzerwanie na emigracji w Paryżu (od 1939 r.) i Londynie (od 1940 r.) przez czterdzieści lat. Konsekwentnie nie uznawał władz komunistycznych w powojennej Polsce i nie potrafił wybaczyć powrotów do Polski i służalczego popierania stalinizmu nawet przyjaciółom i najbliższym współpracownikom „Skamandra”, „Wiadomości Literackich”,

szczególnie dotyczyło to Juliana Tuwima. Grydzewski był też w „Wiadomościach” autorem felietonów pod tytułem *Silva rerum*. I mimo że nie przyznawał się do ich autorstwa (podpisywał je przeróżnymi pseudonimami, a nawet prowadził w nich polemiki z... redaktorem naczelnym), to wkładał w nie większość swego czasu i energii twórczej. Felietony te powstawały zazwyczaj w czytelni British Museum, a analizowały wynajdywane historyczne ciekawostki nt. Polski oraz literatury. Dużo miejsca zajmuje w nich też wątek polskich Żydów. W 1957 r. powołał emigracyjną Akademię Literatury, zwaną Akademią Grydzewskiego i ustanowił Nagrodę „Wiadomości” przyznawaną co-rocennie do 1990 r. dla najlepszej książki polskiej wydanej na emigracji.

Michał Chmielowiec (pseudonim literacki Michał Sambor; ur. 19 października 1918 r. w Samborze, zm. 19 maja 1974 r. w Londynie), jeden z najwybitniejszych emigracyjnych krytyków literackich, redaktor, poeta i prozaik, w czasie ciężkiej choroby Mieczysława Grydzewskiego i po jego śmierci prowadził „Wiadomości”. Przed wojną studiował filologię polską na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po klęsce wrześniowej próbował przedostać się do wojska we Francji. Aresztowany na terenie okupacji sowieckiej, przez prawie dwa lata był więźniem łagrów w Komi, w okolicach Peczory i Workuty. Uwolniony na mocy układu Sikorski-Majski we wrześniu 1941 r. został ewakuowany do Iranu z armią generała Władysława Andersa. Zwolniony z przyczyn zdrowotnych z wojska, został wysłany do Indii, gdzie pracował w delegaturze Ministerstwa Opieki Społecznej Rządu RP na Obczyźnie. W latach 1943–1948 wydawał w Indiach pismo „Polak”. Po pobycie w Libanie w 1950 r. przeniósł się do Londynu, gdzie został redaktorem Katolickiego Ośrodka Wydaw-

niczego „Veritas”. W latach 1955–1960 pracował w Monachium w redakcji polskiej Głosu Ameryki. Publikował m.in. w tygodniku „Życie”, „Kulturze” i „Dzienniku Polskim”. Od 1950 r. był związany z „Wiadomościami”, gdzie miał swoje stałe rubryki *W oczach Zachodu* i *Wzmianki, wy-cinki, przycinki, docinki*. Od 1966 r. przejął od chorego Grydzewskiego redagowanie pisma. Był autorem opowiadań, miniatur prozą i utworów poetyckich. Przetłumaczył wybór pism św. Franciszka Salezego (*Łabędź z Sabaudii*, Londyn 1958).

Stefania Kossowska (ur. 23 września 1909 r. we Lwowie, zm. 15 września 2003 r. w Londynie), jej ojcem był znany adwokat Stanisław Szurlej, m.in. obrońca w procesie brzeskim. Przed II wojną światową dziennikarka w prasie warszawskiej, zaczynała pracę w czasopiśmie kobiecym „Bluszcz”, potem pisywała m.in. dla „Wieczoru Warszawskiego”, „ABC” i „Prosto z Mostu”. Przed wojną wyjechała na krótko do Rzymu jako korespondentka prasowa. Na Sycylii poznała swego późniejszego męża Adama Kossowskiego, znanego malarza, a wówczas asystenta Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Od 1940 r. przebywała na emigracji w Londynie. Współpracowała z wieloma czasopismami emigracyjnymi, np. „Wiadomościami Polskimi, Politycznymi i Literackimi”, „Biuletynem Światopoli”, „Polską Walczącą”, „Dziennikiem Polskim”, „Tygodnikiem Polskim” (rubryka *Ważne i nieważne*), także z Sekcją Polską Radia BBC. W latach 1953–1981 była związana z „Wiadomościami”, m.in. prowadząc rubrykę *W Londynie* podpisywaną pseudonimem Big-Ben. W latach 1973–1981, po śmierci Michała Chmielowca, była redaktorką naczelną tygodnika. W latach 1954–1993 współpracowała z RWE. Wyróżniona m.in.: Nagrodą Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego (1980), Krzy-

żem Oficerskim Polonia Restituta (1980), Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (1994). Napisała: *Mieszkam w Londynie* (1964), „*Wiadomości*” na emigracji (1968), *Jak cię widzę, tak cię piszę* (1973), *Galeria przodków. Sylwetki emigracyjne* (1991), *Od Herberta do Herberta. O nagrodzie „Wiadomości” 1958–1990* (1993), *Przyjaciele i znajomi* (1998).

Juliusz Sakowski (właśc. Julian Saydenbaytel; ur. 22 maja 1905 r. w Warszawie, zm. 11 maja 1977 r. w Londynie), ukończył Gimnazjum im. Joahima Lelewela w Warszawie (1921) oraz prawo na Uniwersytecie Warszawskim (1926). Po studiach został pracownikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Od 1930 r. współpracował z „*Wiadomościami Literackimi*”. W 1935 r. został konsulem w Marsylii, w 1937 r. sekretarzem poselstwa polskiego w Hiszpanii (z siedzibą w Walencji). Od 1938 r. ponownie pracował w centrali MSZ w Warszawie. Po wybuchu wojny przedostał się przez Rumunię i Francję do Londynu, gdzie w 1940 r. został sekretarzem generalnym Ministerstwa Informacji i Dokumentacji Rządu RP na uchodźstwie. Po II wojnie światowej pozostał w Londynie, współpracował z „*Wiadomościami*”, dla których pisał najpierw pod pseudonimem Collector, następnie pod własnym nazwiskiem. Redagował rubryki *Miscellanea* (1948–1951), *Notatki francuskie* (1949–1951), *W oczach Zachodu* (1952–1962). Miał także stały felieton w „*Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza*”. W 1959 r. został dyrektorem wydawnictwa publikującego „*Dziennik Polski*”, był także kierownikiem działu wydawniczego Polskiej Fundacji Kulturalnej oraz prezesem Trustu Księgarni Polskiej w Paryżu. Od 1961 r. był członkiem jury nagrody literackiej „*Wiadomości*”, a od 1968 r. – jego przewodniczącym. Opublikował tomy szkiców *Asy i damy. Portrety z pamięci*.